er Skandinavisk Museumsforbunds konferencer foregået på øer: 1996 på Fyn og Als, 1999 på Gotland, 2002 i Island og 2005 som nævnt på Åland. Den næste conference afholdes i Norge i sensommeren 2008, og den vil foregå på Svalbard i det nordlige ishav. Hovedtemaet vil blive kulturarv og kulturbevaring med udgangspunkt i den forvandling fra kulmineområde til turistmål, som foregår intensivt på Svalbard i disse år. Svalbard har en storslået natur og mange kulturminde, ikke mindst fra 1600-tallets hvalfangerstationer.

En af de gode oplevelser under konferencen var den indledende forelæsning af Ulla-Lena Lundberg, der fortalte om sin opvækst på øen Kökar, der er en af større øer i den skærgård, der udgør Ålandsøerne. I det efterfølgende bringes hendes forelæsning i sin helhed.

Inge Adriansen er museumsinspektør på Museum Sønderborg - Sønderborg Slot, DK-6400 Sønderborg, Danmark. E-mail: ia@sonderborgslot.dk

Båten som bär kulturen

ULLA-LENA LUNDBERG

Ulla-Lena Lundberg er født 1947 på Ålandsøerne. Hun er uddannet som antropolog, og det sætter et særligt præg på hendes forfatterskab, der spænder fra det lokale til det globale. Hovedværket er en søfartstriologi fra Åland, der skildrer de store samfundsmæssige og mentalitetsmæssige ændringer fra midten af 1800-tallet til nutiden. Det er kulturarvsproblematik, som her fremlægges i en kraftfuld prosastil. Dette tema er også det underliggende i romanen Regn, der foregår i Afrika og i parallelle forløb skildrer en buskmand i fortiden og en frivillig ulandsarbejder i nutiden

Av allt jag har lärt mig är det ingenting som har varit så befriande som när jag lärde mig ro. Jag var fem eller sex år gammal när vi fick vår klinkbyggda lilla eka och kajkade ut på Finnö fladan på Kökar. Den ena dagen är man ett barn som ror i en balja på gräsmattan, och den andra är man plötsligt en självständig männis-

ka som far dit hon vill på sin egen köl, det är fantastiskt befriande. Man upptäcker ö efter ö och ser hur innerskärgården övergår i mellanskärgård, och från ett berg ser man redan ytterskärgårdens avskalade skär, och bakom dem ligger öppet hav, och över havet kan man färdas till alla länder på jorden. Åh!

Inte ett ögonblick tyckte jag att jag och min båt var en försvinnande liten prick på det stora havet, för när man sitter i en båt och ror befinner man sig i mitten och världen följer med i samma takt som man ror. Mycket barnslig rädsla blir man av med medan man ror. Det kalla kriget var i full gång, och glatt och förväntansfullt tänkte jag att om ryssarna kommer ror jag till Sverige. Jag tog reda på åt vilket håll Sverige låg och så tänkte jag inte mera på den saken, men det är ett faktum att min räckvidd hade blivit så mycket större och min kompetens så mycket mera omfattande i och med att jag kunde ro.

När min syster och jag gav oss iväg lastade vi vårt kulturgods i båten. Vi kallade det förstås inte så, våra stövlar och tröjor och regnkläder och handdukar och kärl för bärplockning och vår matsäck, men när jag senare såg bruksbåtar med sin utrustning på något museum fattade jag genast att kulturgods är precis vad vi hade med oss. Med ledning av det kunde en sentida arkeolog eller etnolog ha identifierat oss som två flickor tillhörande den skandinaviska kulturkretsen rustade för en dagsresa under sommaren. Resterna av blåbär och hallon i kärnen pekar mot månadsskiftet juli-augusti, avsaknaden av plast i föremålsbeståndet tidsfäster oss till en period före 1955. Nylonet i våra baddräkter gör det å andra sidan uppenbart att perioden kan begränsas till tiden efter andra världskriget, och snittet pekar mot mitten av femtiotalet.

Mitt i prick och fullständigt korrekt. Den museala expertisen har firat triumfer och har troligen inte heller missat att våra Nokiastövlar representerar en kulmen på gummistövlarnas utvecklingshistoria. De bidrog starkt till vårt självförtroende, för iförd sådana stövlar var man skyddad mot ormbett och blixtnedslag och hade bra fäste på bergen; med sådana

stövlar kan man lätt erövra alla de öar man landstiger på.

Om föremålsbeståndet gör det möjligt att tidsbestämma oss med en felmarginal på bara fem till tio år, är det båten som hjälper oss att bestämma platsen. Vid första påseendet säger den oss ingenting om själva tidsperioden, för klinkbyggda båtar har florerat i Norden under tusen år. Förstås ser man att borden är maskinsågade och att man har använt galvaniserad spik vid hopfogningen vilket gör det möjligt att placera in båten i den absoluta slutändan av perioden, en slutsats som givetvis stöds av föremålsbeståndet. Men det riktigt intressanta är att när vi jämför denna traditionellt byggda lätta roddbåt med andra traditionella bruksbåtar i Norden är det helt möjligt att placera in den inom ett snävt geografiskt område. För det första är det lätt att se att båten hör hemma i Östersjön eftersom en analys av botten utvisar att båten uteslutande har färdats i bräckt vatten och bara har en anspråkslös tamp i fören som fäste vilket tyder på att vi befinner oss i ett område utan tidvatten. Men framför allt kan en van betraktare bara med ledning av formen och detaljer i utförandet lokalisera den först till kustområdena mellan Roslagen i Sverige och Åboland i Finland, och sedan till Åland. Och när vi väl har sagt Åland kan vi med största sannolikhet och med ledning av den breda gaveln i aktern lokalisera båten till den sydöstra skärgården, Föglö eller Kökar.

Rätt igen! Hela vår lagrade kunskap om föremålsbeståndet i vår kultur är något som vi med rätta kan vara mycket stolta över. Utan det konkreta och påtagliga blir vi alldeles för flummiga och substanslösa, och kommer aldrig att fatta galoppen i att det allmänna och utbredda, som just en klinkbyggd båt, i själva verket uppträder i otaliga lättidentifierade va-

rianter. Det är när vi behärskar det konkreta och förstår oss på platser och deras sammanhang som vi med förtroende kan svänga oss med begrepp som kultur och kulturteorier och ordna in oss i ett större kulturhistoriskt och teoretiskt sammanhang.

Och i vår kultur är det alltså båten som bär kulturen. Det gäller oberoende om vi kommer från ett finskt insjölandskap, Östersjöområdet eller från Nordsjö- och Atlantkusterna, alla har vi i tidens begynnelse lastat vad vi äger och har, kulturgods och tankegods, nya ideer och gammal barlast, kreatur och foder och mat, i båt. Och när vi har kommit i kontakt med nya begrepp och revolutionerande tankar har de kommit till oss i båt, någon annanstans ifrån. Att introducera nya ideer är som att släppa iland kaniner i Australien, de tar över och äter upp allt i sin väg, men landet där under är det samma och folket vid båtarna är obeständiga och har redan blicken fäst på något nytt som är på kommande, och när det kom mer så kommer det i båt.

Hur viktig båten är i hela den nordiska kosmologin vet vi som har studerat hållristningarna och hållmålningarna i Norden. Våra härlar är täckta av båtar. Solbåtar, har man kallat dem, dödsbåtar, kultbåtar, båtar som beskriver ceremoniella färder, men också båtar som bara är båtar, bemannade eller obemannade. Även om det antagligen är felvisande att se hållristningarna som spegelbilder av ett rådande samhälle och båtarna enbart bör betraktas i överförd form, som symboler för sina kosmologiska funktioner, så är det inte heller fel att påstå att kosmologins bilder uppstår ur en konkret verklighet där båten har en central plats som alla begriper.

Detta att båten är något som är centralt i vår kultur gick upp för mig med full kraft för några somrar sen då jag först studerade hållris-

ningarna i Bohuslän, Norrköpingstrakten och Enköping samt Nämforsen, och sedan åkte till Valcamonica i Norditalien som är ett slags sydeuropeiskt Bohuslän, med den största koncentrationen ristningar i Europa. Tidsmässigt är Bohuslän och Valcamonica grovt jämförbara, men den stora skillnaden består i att det inte finns en enda båt i hela Valcamonica och man står där och funderar på detta faktum, ungefär som om man kom från bronsålderns Bohuslän och undrade hur gudar och makter kan förhålla sig till en värld som saknar skepp: hur kan solen färdas över himlen, hur kan de döda ta sig till den andra världen? Hur kan något ta sig fram? undrar man med fog. Vi är så vana vid båtens framträdande position ivårt samhälle och i vår kultur att vi inte på allvar kan föreställa oss en kultur som saknar den.

Orter som ligger vid farvatten blir av naturliga skäl typiska genomströmningsområden. Hela Åland, som ligger mitt i den stora farleden som leder upp genom Östersjön och in i Finska viken, ner mot Tallinn och långt in på de ryska vattenvägarna, är ett sådant typiskt genomströmningsområde. I tider då man har satt ett speciellt värde på det unika har man beklagat att det finns så få genuint åländska kulturdrag - det är möjligt att det bara är den råriggade midsommarstången som är genuint åländsk - fast själva midsommar- eller majstången förstås är ett allmäneuropeiskt fenomen. Vår egen tid, som är mera intresserad av hur kulturyttringar sprids och får fäste är intresserad av genomströmningsområdets roll som hoppsten vid själva utbredningen av föremål och kulturyttringar. Det är ingalunda fråga om något avslutat kapitel utan pågår hela tiden. Jag minns att jag blev medveten om det här någon gång i mina tonår på sextioalet. Sedernas upplösning hade börjat i Stockholmsområdet, och bara några år senare uppvisade

116 den åländska lokaltidningen bröllopsfoton där brudparets små barn var med på bild. Det dröjde ytterligare några år innan den nya seden nådde det finska fastlandet med början i Helsingfors- och Åbotrakten, efter ytterligare tio år är innan seden var befäst i hela landet: det är alltså inte längre någon skam att ha barn då man ingår äktenskap.

Var man än är på Åland befinner man sig inte långt från en farled. Själv är jag född i den gamla prästgården på Hamnö på Kökar, strax intill den medeltida farleden som beskrivs redan i det så kallade danska itinerariet och som också kallas kung Valdemars segelled. Ni kommer att få stifta närmare bekantskap både med farleden och med Kökar under er exkursion i morgon, så jag ska bara nämna några funderingar som kan väckas vid en sådan här farled.

Att se ett fartyg passera på avstånd när man själv står tryggt på land väcker en egendomlig längtan. att resa någon annanstans, att bli någon annan. Det är fruktansvärt många alternativ som passerar ett litet samhälle vid en stor farled. Här kommer säljägare, här kommer vikingar, här kommer handelsmän och pirater, här kommer makten och myndigheten, här kommer kyrka och prelater, och med dem kommer ideer och föremål och tekniker som fastnar och slår rot och får en lokal förankring.

Titta också på de stora färjorna som passerar idag och som en del av er har kommit resande med till Åland. Sjöfart är en viktig del av näringslivet på Åland, och näringslivet är kulturens grund. Vi som betalar och köper och konsumerar är förutsättningar för den här nyhedonistiska kulturen som florerar omkring oss, och vi som står och väntar på att stiga av färjan en mörk fredagskväll och är bildade människor kan lätt se historiska paralleller: backanaler, vandaler, det romerska rikets ned-

gång och fall. Vi kan också se en rentav fantastisk organisation, ett samhälleligt regelverk bakom verksamheten till sjöss, en fanatisk regelmässighet och en strävan att garantera säkerheten och tryggheten för också den mest oansvariga bland oss. Bakom alla fylltrattar som vinglar omkring spyfärdiga av sin konsumtion finns det nyktra och strikt övervakade besättningsmän som ser till att fartyget framförs i enlighet med god sjömanssed och att tidtabellen följs.

Det ligger något oerhört fascinerande i att betrakta motsättningarna som reglerar varje samhälle, strävan till utlevelse och längtan efter behärskning. Vi lämnar efter oss berg av avskräde och mera regler och förordningar om hur vi ska minimera dessa berg än någonsin tidigare i historien. Det är fantastiskt att se hur folk betar sig, att höra vad dom säger, det är värre än på bio. Det är vår kultur i sino prydno, och vad vi än tycker om det är det vår egen kultur, hur vi själva har vuxit upp och vad vi erfarit, som avgör hur vi betraktar de kulturer som föregått oss.

Illa vi som är det minsta intresserade av historieskrivning vet att sättet man presenterar en tidigare epok på långt avspeglar inte bara epoken under behandling utan i mycket hög grad också tiden under vilken presentationen kommer till. Hur museer ser ut, till exempel, bestäms inte bara av det man vill belysa utan i väldigt hög grad av hur en viss tid väljer att belysa perioderna i fråga. Alla vi som älskar att gå på utställningar har våra egna exempel på hur dagens trender och fads far iväg med utställningsarkitekterna så att man alltför ofta tvingas treva sig fram i halv- eller helmörka utställningsutrymmen med punktbelysning och texter nedfälda i golvet så att kulturlivets upprätthållare, äldre damer med onda ryggar, måste gå dubbelvikta för att kunna läsa vad de

här konstfärdigt punktbelysta föremålen handlar om. Damerna är toleranta och tänker att det inte är det värsta de sett, och att när de här unga sprätthökarna blir lite äldre och en aning skumögda så kommer de nog bli lite mera publikvänliga, och vem är vi att vilja kritisera dom är så mycket smartare än vi?

Men jag kommer vid sidan om ämnet. Vad jag menar är att det är vi som avgör hur det vi ser ses, hur den historiska eller förhistoriska epok vi vill belysa kommer att bli betraktad. I det här sällskapet behöver jag inte försvara själva museitanken och be om ursäkt för att man på något sätt fryser in en epok genom att göra den museal, utan jag kan lyckligt utgå ifrån att vi alla här älskar museer och att vi aldrig reser någonstans utan att gå på museum. Och jag hoppas av hela mitt hjärta att ingen här har frestats att håna hembygdsmuseer och de behjärtansvärda lokala strävandensom ligger bakom dem. För hembygdsmuseer säger i själva verket något ganska intressant om lokal-kulturens roll i den vidare storkulturen som den är del av.

Det faktum att en mycket liten ort ligger vid en stor farled innebär inte att den lilla orten blir mera lik andra orter vid farleden. Det är tvärtom frapperande hur ihärdigt små samhällen, som utifrån sett är alldeles lika grannkommunen, håller fast vid att de är alldeles olika och har enalldeles egen identitet. Det är inte så att allt det här kommande och farande gör folk mera lika varandra; tvärtom verkar det som om beröring med främlingar gör en mycket mera medveten om sin särart.

Det finns en enorm skillnad mellan att bo på en plats och besöka den, och en lika stor skillnad mellan att bo på en plats i första generationen och att kunna härleda sin härstamning på orten till Ask och Embla. Jag skrev redan på 1970-talet en bok om Kökar, och där

hanterar en av mina sagesmän identitetsfrågan så här:

Man kan inte lära sig att leva som en kökarbo. Det går inte, man behöver vara det från vaggan. – Utbölingar har nog försökt etablera sig här vid några tillfällen, men det har inte gått. De kan inte acklimatisera sig och blir aldrig kökarbor. Fast de har varit här i trettio år är de ändå alltid främlingar. Jag tror inte att någon utifrån har stora chanser om han köper ett ställe här ute och försöker klara sig. Det är praktiskt omöjligt. Man måste gifta in sig eller komma in i det på något annat sätt. Det är så väldigt mycket kunskap som behövs. Man måste vara med från barndomen och följa sin far. – Det går inte, man har inte den där intuitionen, den där känslan, de där kunskaperna om allting som man får om man är född här. Ta t.ex. en sådan sak som att en dag kommer det virke indrivande och då ska man genast vara på det klara med det och hålla sig framme och ta vara på chanserna. En främling klarar det inte. Släktbanden är starka här, och utan sådana blir man på sidan om och kommer inte med i gemenskapen riktigt. Man blir inte införlivad genom att flytta hit och bo här i femtio år, det är ett faktum.

Efter ett sånt här uttalande har man alla skäl att tro att en sådan här avgränsning måste vara synlig också i föremålsbeståndet. Och så är det också till en viss gräns. Vi var redan inne på det här när vi diskuterade bruksbåtarnas subtila lokala skillnader. Å andra sidan behöver man inte vara från Mars utan bara från Sydeuropa eller Moskva för att finna t.ex. de åländska socknarna homogena och lika varandra som bär och det samma kan säkert sägas om norska fjordsamhällen och den svenska västkusten för att bara ta två exempel. Ändå vet vi som är förankrade i något av dessa små samhällen att det är fullständigt unikt och lätt

118 avskiljbart från de övriga, i vårt hembygdsmuseum finns det något som är bara vårt. Och det är ett sorgligt faktum att hur väl vi än presenterar vårt museum för utomstående, hur livfullt och målande vi än beskriver den lokala kulturen, så kommer besökaren aldrig att finna det så intressant som vi själva.

Så det som verkligen väcker min uppmärksamhet här vid farleden är inte hur likriktade vi har blivit av all denna samfärdsel utan hur envist vi håller fast vid lokala särdrag. På ytan ser vi alla likadana ut, vi ser spår av en kulturell nivellering som gått fram som en ångvält över västvärlden, överallt står det någon föredragshållare och tjarar om den globala byn. Tro inte på det. Under ytan florerar en massa små lokalsamhällen som definierar sig genom sin olikhet gentemot grannsamhället.

Farleden drar förbi och släpar med sig en massa båtar i kölvattnet. Det är kulturen som kommer dragande, motstridig och svår att överblicka och i ständig förvandling. Det går att skissa upp huvudlinjerna för en stor kulturtradition, men det är på lokalplanet som den blir synliggjord. Det är de många små exemplen som beskriver de stora trenderna, och utan den konkreta förankringen förlorar alla tolkningar sin trovärdighet.